

Uutta tietoa Pehr Kalmista suomeksi

■ PETTER PORTIN

Rosemarie Tsubaki: *Pehr Kalm, suomalainen Amerikan löytäjä*. Suomentanut Anto Leikola. Terra Cognita 2011.

Turun akatemian aikaa 1700-luvun jälkipuoliskolla voidaan kutsua Suomen tieteen kultakaudeksi. Akatemia oli ollut isovihan ajan evakossa Tukholmassa, mutta miehityksen päätyttyä Uudenkaupungin rauhaan vuonna 1721 se pääsi palaamaan kotipaikalleen. Samanaikaisesti valta Ruotsin valtakunnassa oli siirtynyt kuninkaan yksinvallassa säätyjen muodostamille valtiopäiville. Tämä ja Euroopassa alkaneen valistusfilosofian leviäminen Uppsalan kautta Turkuun merkitsivät tieteen kukoistuksen alkua Turun akatemiassa. Kausi kesti aina Venäjän vallan aikaan saakka.

Akatemian kultakauden yksi merkittävimmistä henkilöistä oli Pehr Kalm (1716–79), kasvitieteilijä, tutkimusmatkailija, matkakirjailija ja opinahjon ensimmäinen taloustieteen professori, joka kemisti Johan Gadolinin (1760–1852) ohella on kansainvälisesti merkittävin suomalainen tiedemies 1700-luvulla.

Pehr Kalmin maine kotimaassa ja maailmalla perustuu pitkälti Pohjois-Amerikkaan suuntauneeseen tutkimusmatkaan, joka kesti lokakuusta 1747 kesään 1751. Matka tehtiin Carl von Linnén aloitteesta ja Ruotsin kuninkaallisen tiedeakatemian toimeksiannosta. Se oli omana aikanaan poikkeuksellinen hanke, olihan se eurooppalaisten ensimmäinen tieteellinen tutkimusretki Uuteen Maailmaan.

Kalmin kuusiosaiseksi tarkoitetusta matkakertomuksesta, *En resa till Norra America*, ilmestyi kolme osaa hänen elinaikanaan vuosina 1753–61 tukholmalaisen Laurentius Salviuksen kustantamana. Neljäs osa jäi Salviuksen kuoleman takia kustantamatta, eikä toista kustantajaa löytynyt. Se julkaistiin vasta vuonna 1929 kasvitieteen professori Fredrik Elfvingin toimesta ja sen kustansi Svenska litteratursällskapet i Finland. Viides ja kuudes osa sen sijaan tuhoituvat Turun palossa 1827. Onneksi kuitenkin Kalmin matkan aikana kirjoittama matkapäiväkirja on osittain säilynyt. Se löytyi vuonna 1899 Helsingin yliopiston kirjastosta ja julkaistiin neljänä niteenä vuosina 1966–88.

Saksalainen Rosemarie Tsubaki väitteli lukuvuonna 2003–04 Genovan yliopistossa Italiassa aiheenaan Pehr Kalmin edellä mainit-

tu tutkimusmatka. Nyt tarkasteltavana oleva teos on Anto Leikolan laadukas suomennos hänen väitöskirjastaan. Kirja käsittelee Kalmin Amerikan-matkan taustaa, se seuraava hänen oleskelunsa eri vaiheita brittiläisissä siirtokunnissa ja Uudessa-Ranskassa sekä tarkastelee sitä matkakertomuksen osaa, joka paloi ja jäi siksi julkaisematta.

Tsubaki on monien lähteiden kautta onnistunut rekonstruoidaan nekin Kalmin matkojen osat, joista ei ole säilynyt tämän omia muistiinpanoja. Materiaalina hän käyttää Kalmin kirjeenvaihtoa aikalaisten kanssa sekä näiden toisilleen lähettämiä kirjeitä ja muita kirjoituksia. Kalmin kanssa kosketuksiin joutuneiden ulkomaisten hallintovirkamiesten ja tutkijoiden luonnehdinnat Kalmista ovat mielenkiintoisia ja ne osoittavat, että Kalm nautti näiden arvonantoa.

On kiinnostavaa lukea Kalmin tieteellisestä maailmankuvasta ja siitä, miten se vaikutti hänen toimintaansa tutkimusmatkailijana. Hänen ajattelutapansa mukaan luomakunnan jokainen laji oli jumalallisen sallimuksen välikappale, ja se että tietyt kasvit kasvoivat sellaisilla seuduilla missä ne saattoivat parhaiten hyödyttää ihmisten hyvinvointia ja terveyttä, oli osoituksena Luojan viisaudesta ja johdatuksesta. Niinpä Kalm kirjessään Linnelle selitti, että Skan-

dinavian ja Kanadan pohjoisosien leveysillä ei ollut mitään vastavuutta, eikä pohjoisesta siten löytyisi isänmaan kehittämiseen hyödyllisiä kasveja. Tämän perusteella Linnén ehdottama retki Hudsoninlahdelle jäi toteutumatta.

Uutta tietoa itse matkan vaiheista ja varsinkin sen tuloksista on runsaasti. Tsubaki esimerkiksi systematisoi matkan tutkimusaihepiirit ja jakaa ne kahteentoista pääryhmään. Nämä ovat kasvitiede, eläintiede, geologia ja mineralogia, maantiede, maatalous, alkuperäiskansojen kansatiede ja arkeologia, eurooppalaisten olot, poliittinen elämä, talouselämä, yhteiskuntaelämä, uskonnollinen elämä ja arkielämän kuvaus. Näistä kasvitiede, maantiede ja maatalous on edelleen jaoteltu useiksi aiheiksi. Tämä on todistus Kalmin monipuolisuudesta ja hänen saamansa koulutuksen hyvästä laadusta. Ilmeisesti tuon ajan tiedemiesten oli oltava eräänlaisia yleismiehiä, todellisia monitaitureita ja generalisteja.

Kalm sai vuonna 1752 käyttöönsä Sipsalon tilan, silloisesta Maarian kunnasta ja nykyisestä Turun Hirvensalosta, viljelläkseen Amerikasta tuomia kasveja. Koepuutarhan rippeet ovat alueella edelleen havaittavissa. Ensimmäisen kerran suomeksi ilmestyy nyt luettelo Kalmin Suomeen tuomista kasveista. Niitä oli Kalmin vuonna 1751 Turun akatemian konsistorille antaman selvityksen mukaan alun perin 84 lajia. Suurin osa niistä ei kuitenkaan menestynyt Suomessa, vuoden 1755 selvityksessä mainitaan enää 60 lajia sekä vuoden 1768 raportissa vain 20 lajia.

Tsubakin nyt julkaisemassa luettelossa on 44 lajia, joista osa esiintyy meillä edelleen viljelykasveina,

enemmistö koristekasveina. Ravinoksi tarkoitettuja Kalmin Amerikasta tuomia viljelykasveja meillä ovat erilaiset pavut ja kurpitsat. Luettelosta puuttuu kuitenkin kolme Suomeen vakiintunutta koristekasvia, nimittäin villiviini, aitaorapihlaja (*Crataegus grayana*) ja tuoksuvatukka, joita väitetään Kalmin tuomiksi.

Siitä ei ole täyttä varmuutta ovatko nämä kolme viimeksi mainittua lajia todella Kalmin tuomia, mutta aitaorapihlajan puolesta puhuu se, että Ilkka Kukkonen mainitsee tutkielmassaan vuodelta 1955 Sipsalosta kaksikin *Crataegus*-lajia. Museoavustaja Veli-Pekka Rautiaisen kesällä 2010 suorittamien tutkimusten mukaan alueelta on edelleen löydettävissä useita orapihlajalajeja, joista yksi on alustavan määrityksen perusteella aitaorapihlaja.

Kalmin tänne tuomissa kasveissa riittää siis edelleen tutkittavaa. Nykyaikaisten DNA-tutkimusten avulla voitaisiin kenties selvittää ovatko edellä mainitut kolme lajia sekä Tsubakin luettelemat kasvit peräisin Kalmin Pohjois-Amerikassa tutkimalta alueelta.

Turun akatemiassa alkoi Kalmin aikana päästä vallalle valistusfilosofia, joka korosti empiiristä luonnontutkimusta. Ruotsin valtakunnassa elettiin tuolloin hyödyn aikakautta. Taloudellisiin kysymyksiin kiinnitettiin laajaa huomiota ja luonnontieteellinen tutkimus alistettiin niille. Tsubakin teos osoittaa jälleen kerran, että Kalm oli näiden molempien katsantokantojen aito edustaja. Hän pyrki työssään valistusfilosofialle ominaisen yhteiskunnallisen liberalismin ja edistysajatuksen hengessä parantamaan isänmaansa oloja

sekä sen kansalaisten hyvinvointia. Tässä työssä hänen tutkimusmatkansa Pohjois-Amerikkaan oli tärkeä virikkeiden antaja ja tiedon lähde. Kalm voidaan hyvällä syyllä lukea Amerikan tieteellisiin löytäjiin, kuten teoksen suomenkielinen otsikko ja suomentajan esipuhe ehdottavat.

Kirjoittaja on Turun yliopiston perinnöllisyystieteen emeritusprofessori.